

UOT 336.226.111

## Vergilərin məcmu tələbə və məcmu təklifə təsirinin öyrənilməsi



**Quliyev Şövqi Bəhlul oğlu\***  
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

### Xülasə

*Tədqiqatın məqsədi* – makroiqtisadi səviyyədə vergilərin məcmu tələbə və məcmu təklifə təsirinin öyrənilməsi.

*Tədqiqatın metodologiyası* – sistemli yanaşma, ekonometrik təhlil.

*Tədqiqatın nəticələri* – vergilərin məcmu tələbə və məcmu təklifə təsirinin qrafik üsulu ilə öyrənilməsi, eləcə də istehlak, xalis ixrac və vergi funksiyalarının qurulması, və vergi multiplikatorunun hesablanması və onun ölkə iqtisadiyyatına təsirinin öyrənilməsi.

*Tədqiqatın məhdudiyyətləri* – daha geniş elmi araşdırmanın aparılması tələb olunur.

*Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti* – vergilərin ümumi iqtisadi inkişafa təsirinin öyrənilməsi baxımından elmi-analitik mənbə kimi istifadə imkanlığı.

*Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi* – istehlak, xalis ixrac və vergi funksiyalarının qurulması, praktiki əhəmiyyət daşıyan xərclər və vergi multiplikatorlarının hesablanması.

**Açar sözlər:** *məcmu tələb, məcmu təklif, istehlak funksiyası, xalis ixrac funksiyası, vergi funksiyası, vergi multiplikatoru.*

### 1. Giriş

Vergilərin dövlətin yaranması ilə birgə yarandığını qeyd etsək fikrimcə, yanlışdır. Belə ki, dövlət ölkənin idarə olunması baxımından və öz funksiyalarını yerinə yetirilməsi baxımından ilk növbədə gəlirlərə malik olmalıdır, bu gəlirlərin isə əsas

\* Azərbaycan Respublikası Əmanətlərin Sığortalanması Fondu. Bakı şəhəri, AZ1014 Bakı ş., Bülbül küç. 40.  
shovqi\_bahlul@mail.ru

mənbəyi kimi vergilər çıxış edir. Buna görə də ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq vergi dərəcələri və vergi sistemi təkcə vergi ödəyiciləri üçün deyil, eyni zamanda bütün vətəndaşlar üçün həmişə maraqlı olmuşdur. ABŞ prezidenti Bəndjamin Franklin təsadüfi qeyd etmirdi ki, həyatda iki ünsür “ölüm və vergi” labüddür [1; s. 83].

Təcrübə göstərir ki, vergi ödənişi ilə bağlı məsələlər o qədər aktual olmuşdur ki, hətta prezident seçkilərinin nəticələrinə belə təsir edir. Belə ki, ABŞ prezidenti Ronald Reyqan seçkiləri qazanmasının əsas məsələlərindən biri də vergi islahatı ilə bağlı verdiyi vədlər olduğu bildirilir. O, səkkiz illik prezidentlik dövründə gəlir vergisini 28%-ə qədər azaltmışdır. Eyni zamanda, ata və oğul Corc Buşların, Bill Klintonun da seçki platformalarında vergi ilə bağlı məsələlər olmuşdur. Hətta bir sıra analitiklər ata Corc Buşun seçkini uduzmasını “heç bir yeni vergi tətbiq etməyəcəyik” vədinə əməl etməməsi ilə bağlı olduğunu bildirirlər [2. s. 159-171].

Göründüyü kimi, çağdaş dövrümüzdə vergi sisteminin və vergi dərəcələrinin məbləği o qədər vacib və zəruri olmuşdur ki, əksər ölkələrin konstitusiyasında bununla bağlı xüsusi bənd vardır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 73-cü maddəsində “qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir kəsin borcu” olduğu bildirilir.

Ümumiyyətlə, vergi sistemindən söhbət edərkən qeyd edək ki, dörd növ vergi sistemi mövcuddur.

1. Proqressiv (*mütərəqqi*) vergi sistemi;
2. Reqressiv (*qeyri-mütərəqqi*) vergi sistemi;
3. Proporsional vergi sistemi;
4. Qarışıq vergi sistemi.

Proqressiv (*mütərəqqi*) vergi sisteminin işləmə mexanizmi aşağıdakı kimidir: gəlir artdıqca orta vergi dərəcəsi də artırsa, onda bu proqressiv vergi hesab olunur.

Əksər ölkələrdə proqressiv vergi növü kimi gəlir vergisi çıxış edir. Bu Azərbaycanda da belədir. Təcrübə göstərir ki, belə vergi sistemi gəlirlərin yenidən bölünməsinə maksimum dərəcədə təmin edir və istehsalın səmərəliliyinin artmasına kömək edir.

Reqressiv (*qeyri-mütərəqqi*) vergi sistemi işləmə mexanizmi aşağıdakı kimidir: əgər vergi dərəcəsi gəliri azaldırsa onda belə vergi reqressiv vergi hesab edilir.

Şəraitdən asılı olaraq, reqressiv vergi, ola bilər ki, böyük məbləğdə vergi yığılmağına xidmət etsin, eləcə də, ola bilər ki, bizim cədvəldəki kimi, az vergi yığılmasına şərait yaratsın. Təcrübə göstərir ki, belə vergi sisteminə dünyada olduqca az rast gəlinir. Lakin bununla belə, əksər dolaylı vergilər reqressiv vergi hesab edilir.

Proporsional vergi sisteminin işləmə mexanizmi aşağıdakı kimidir: əgər istənilən gəlir dərəcəsindən asılı olmayaraq orta vergi dərəcəsi dəyişilməz qalırsa, onda bu vergi proporsional vergi hesab edilir. Belə vergiyə misal olaraq mənfəət üzrə vergi dərəcəsinə qeyd etmək olar.

Hələ 1776-cı ildə şotland əsilli ingilis iqtisadçısı Adam Smit (1723-1790) özünün “Xalqların sərvətlərinin təbiəti və yaranma səbəblərinin tədqiqi” adlı əsərində vergi sistemi haqqında aşağıdakıları qeyd edirdi:

- ❖ Ədalətlik (*vergi sistemi varlıları daha varlı, kasıbları isə daha da kasıb etməməlidir*);
- ❖ Aydınlıq (*vergi ödəyiciləri bilməlidir ki, hansı vergini ödəyirlər və məhz nə üçün onlar bu vergini ödəyir*);
- ❖ Əlverişlilik (*vergi o vaxt və elə yığılmalıdır ki, bu vergi yığanlar üçün deyil, vergi ödəyiciləri üçün əlverişlidir*);
- ❖ Münasiblik (*vergi daxilolmalarının məbləği vergilərin yığılmasına çəkilən xərclərdən əhəmiyyətli dərəcədə artıq olmalıdır*).

Müasir dövrdə mütərəqqi dünya təcrübəsi göstərir ki, hazırda vergi sisteminin əsasını səmərəlilik və ədalətlik təşkil etməlidir. Vergi sisteminin effektivliyi dedikdə mikrosəviyyədə resurslardan daha yaxşı istifadəni və rəşional bölüşdürməni təmin etməlidir. Ədalətlik dedikdə isə vergi sistemi şaquli (*bu o deməkdir ki, insanlar müxtəlif gəlirlər əldə edirlər və müxtəlif dərəcədə vergi ödəməlidirlər*) və üfüqi (*bu isə o deməkdir ki, eyni dərəcədə, eyni səviyyədə gəlir əldə edən insanlar eyni səviyyədə vergi ödəməlidir*) olmalıdır.

Məşhur amerika iqtisadçısı C.K.Qelbreyt (1908-2006) vergilərlə bağlı qeyd edirdi ki, vergi siyasəti dövlət gəlirlərini artıran alətdən məcmu tələbi tənzimləyən alətə çevrilməlidir. Bununla bağlı araşdırmalar göstərir ki, vergilər məcmu tələbə iki istiqamətdən təsir edir [2. s. 434-441].

- ⇒ İstehlak xərcləri;
- ⇒ İnvestisiya xərcləri.

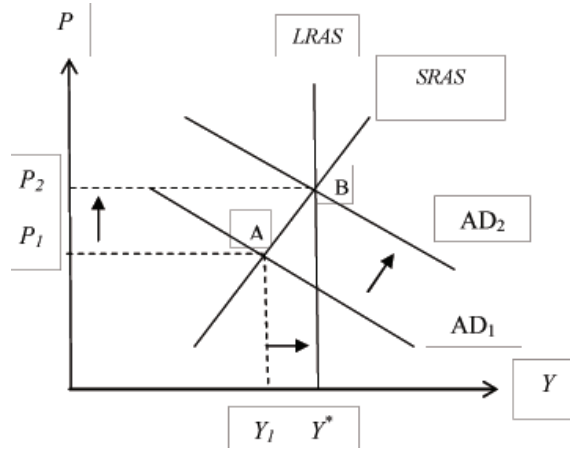
Bu isə o deməkdir ki, vergilər məcmu tələbə dolayı təsir edir.

Müasir nəzəri yanaşmalar göstərir ki, hal-hazırda dövlətin iqtisadiyyatı əsas tənzimləmə alətlərindən biri də vergi-büdcə siyasəti ilə bağlıdır. Burada isə ən önəmlisi vergi dərəcələri ilə bağlıdır. Bu baxımdan vergilərin məcmu tələbə və təklifə təsirini araşdırmağa çalışaq.

## 2. Vergilərin məcmu tələbə təsiri

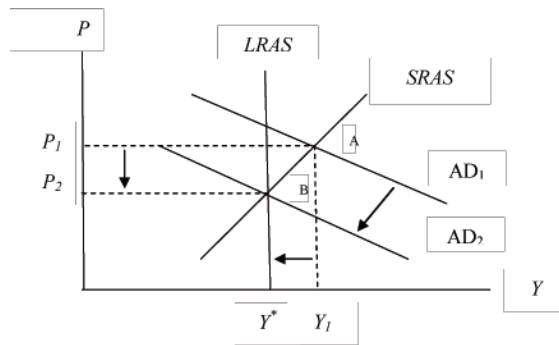
Vergilərin aşağı salınması məcmu tələbi genişləndirir. Belə ki, vergilərin aşağı salınması istehlak xərclərini (*sərəncəmdə qalan gəlirlər artır*) və investisiya (*firma vergiləri ödədikdən sonra gəlirin müəyyən hissəsi xalis investisiyalar kimi çıxış edir*) xərclərini artırır. Bu, aşağıdakı şəkildə inkişaf etməlidir. Yəni tarazlıq  $AD_1$  əyrisi A tarazlıq nöqtəsindən yüksələrək  $AD_2$  əyrisinə doğru meyil edir və B nöqtəsində tarazlıq olacaqdır. Belə tədbir iqtisadiyyatın stabilləşməsinə, dövrü işsizliyin aradan qaldırılmasına kömək edir, işgüzar aktivliyi və məşğulluğu stimullaşdırır. Eyni zamanda, vergilərin aşağı düşməsi ÜDM-in də (*müvafiq olaraq  $Y_1$  və  $Y^*$* ) artmasına

(böyüməsinə) kömək edir və bütün bu qeyd edilənlər isə müəyyən mənada qiymətlərin qalxmasını da ( $P_1, P_2$ ) şərtləndirir. (Şəkil №1).



**Şəkil 1. Vergilərin azalmasının məcmu tələbə təsiri [3. s. 332-334].**

Vergilərin artımı isə yuxarıda qeyd edilən prosesin əks istiqamətdə hərəkətinə səbəb olacaqdır (Şəkil №2). Buna görə də vergilərin artırılması inflyasiya şəraitində iqtisadiyyatın stabilləşməsinə kömək etmək məqsədilə antiinflyasiya tədbiri olaraq iqtisadiyyatın tənzimlənməsi vasitəsi kimi çıxış edə bilər.



**Şəkil 2. Vergilərin artmasının məcmu tələbə təsiri [3. s. 336-339].**

### 3. Vergilərin məcmu təklifə təsiri

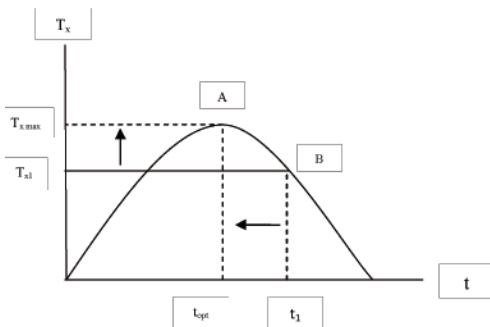
Adətən, firmalar vergilərə xərclər kimi yanaşır. Belə ki, vergilərin artımı məcmu təklifin aşağı düşməsinə, vergilərin aşağı düşməsi isə işgüzar aktivliyi və məhsul buraxılışının həcmnin artmasına kömək edir.

Vergilərin məcmu təklifə təsirini ətraflı şəkildə Amerika iqtisadçısı, ABŞ prezidenti Ronald Reyqanın iqtisadi məsələlər üzrə məsləhətçisi olmuş Artur Laffer ətraflı şəkildə tədqiq etmişdir. O, hipotez irəli sürərək gəlir vergisi dərəcəsində edilən dəyişikliyin vergi gəlirlərinin məcmusuna təsir etdiyini qeyd edərək, bu asılılığı əks etdirən aşağıdakı kimi qrafiki qurmuşdur. Laffer qeyd edir ki, vergilərin optimal həddi vardır və bu optimal hədddə ( $t_{opt}$ ) vergi gəlirləri maksimum ( $T_{x,max}$ ) olur. Əgər vergi dərəcəsi artırılırsa onda ( $t_1$ ) işgüzar aktivlik aşağı düşür və vergi gəlirləri də aşağı ( $T_{x1}$ ) düşür. 1980-cı ildə ABŞ-da staqflyasiya ilə mübarizə zamanı A.Laffer ev təsərrüfatlarının gəlir vergisini və korporasiyaların mənfəət vergisini azaldılmasını təklif etmişdir. Qeyd edilən dövr üçün ABŞ-da fiziki şəxslərin gəlir vergisi B nöqtəsində (*bax şəkil № 3*) göstərilən kimi idi. Yəni optimal səviyyədən uzaq idi. A.Laffer qeyd edirdi ki, gəlir vergisinin aşağı salınması işgüzar aktivliyin yüksəlməsinə (məcmu təklifin artması) xidmət etməklə yanaşı eyni zamanda, aşağıdakı iki problemin həllinə də kömək edəcəkdir [3. s. 340-352]:

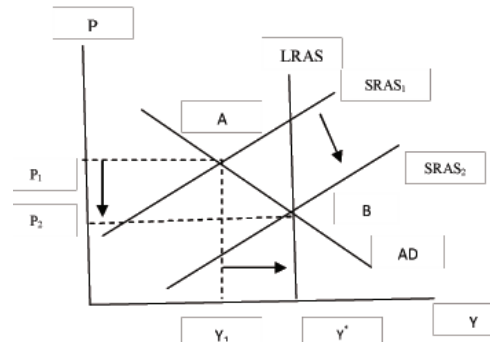
1. Staqflyasiya prosesinin öhdəsindən gələcək.
2. Vergi daxilolmalarının həcmi artacaq.

Eyni zamanda, A.Laffer qeyd edirdi ki, vergi dərəcələrinin aşağı salınması məcmu tələbə təsir etdikdə bu istehsalın həcmi artırmaqla bərabər, inflyasiyanı da təşviq edir. Lakin bu proses məcmu təklifə fərqli istiqamətdə təsir edir və bu antiinflyasiya xarakteri daşıyır (*şəkil 4*) və staqflyasiya ilə mübarizə baxımından da effektiv ola bilər. Bunlarla yanaşı vergilərin aşağı salınması məcmu təklifin genişlənməsinə xidmət etməklə yanaşı, investisiya aktivliyinə də kömək edir. Bütün bunlar isə onu deməyə əsas verir ki, vergilər nəinki, qısamüddətli dövrdə, eyni zamanda uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın artmasına xidmət edir.

Beləliklə də, vergilər təkcə dövlət gəlirlərinin əsas mənbəyi kimi deyil, eyni zamanda milli gəlirin yenidən bölgüsündə, ən əsası isə iqtisadiyyatın stabilləşməsinə xidmət edir.



**Şəkil 3. Laffer əyrisi [3. s. 340-354].**



**Şəkil 4. Vergi azalmalarının məcmu təklifə təsiri [3. s. 354-358].**

#### 4. Vergi funksiyası və vergi multiplikatorunun hesablanması

Məlum olduğu kimi ingilis iqtisadçısı C.M.Keynsin (1883-1946) dövlətin iqtisadiyyatı tənzimlənməsi ilə bağlı konsepsiyası 1930-cu illərdən sonra əhəmiyyətli dərəcədə məhşurlaşdı. Burada iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasəti ilə bağlı məsələlər xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Belə ki, məcmu tələbin tənzimlənməsi vasitəsilə bir sıra məsələləri xüsusilə də məşğulluq, inflyasiya və iqtisadi artımla bağlı məsələləri həll etməyin mümkünlüyü məlum oldu. Buna görə də vergilərin məcmu tələbə təsirini araşdırmaq üçün, ilk növbədə, Keyns tipli əmtəə və xidmətlərin tarazlıq modelinə nəzər salaq. Məlum olduğu kimi qapalı iqtisadiyyatda ölkədə istehsal olunmuş məsul və xidmətlərin həcmi istehlaka, investisiyaya və dövlət xərclərinə ayrılır.

$$Y = C + I + G \quad [4. \text{ s. } 116-118]. \quad (1)$$

$$C + a + b * Y \quad [4. \text{ s. } 116-118].$$

Burada;  $a$  avtonom istehlak,  $b$  istehlaka son hədd meyillilidir.  $0 < b < 1$ , İstehlak funksiyasını (1)-də nəzərə alsaq və xərclər multiplikatorunu hesablamaq üçün məsələni davam etdirsək onda bu aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$Y = a + b * Y + I + G \quad (2)$$

$$Y - b * Y = a + I + G$$

$$Y = \frac{1}{1-b} (a + I + G) \quad (3)$$

Burada,  $\frac{1}{1-b}$  xərclər multiplikatoru,  $(a + I + G)$  gəlirlərdən asılı olmayaraq ölkənin avtonom xərcləridir.

Qeyd edək ki, iqtisadiyyatda verginin həcmi  $T = Y * t$  (4) hesablanır. Burada ( $T$ ) verginin ümumi həcmi, ( $Y$ ) məhsul və xidmətlərin həcmi, ( $t$ ) isə orta vergi dərəcəsinin həddini göstərir. Buradan orta vergi dərəcəsinə hesablasaq bu aşağıdakı kimi  $t = \frac{T}{Y} * 100\%$  dəyişəcəkdir.

Əgər istehlak funksiyasında vergi çıxmalarını nəzərə alsaq, Yəni,  $T = Y * t$  onda (3) funksiyası aşağıdakı kimi dəyişəcəkdir.  $Y = \frac{1}{1-b(1-t)} (a + I + G)$

Qeyd edək ki, açıq iqtisadiyyatda Keyns tipli əmtəə və xidmətlərin tarazlıq modeli müəyyən dəyişikliyə məruz qalır. Yəni (1) funksiyasına xalis ixrac (ixrac ilə idxal arasında fərq) əlavə olunur.

$$Y = C + I + G + X_n$$

$$C - a + b(1-t) * Y$$

$$X_n = g - m^1 * Y$$

Qeyd edək ki,  $X_n$  - xalis ixrac funksiyası,  $Y$  - məcmu məhsulu (*ÜDM, MMM, milli gəlir*),  $g$  - avtonom xalis ixrac,  $m$  - isə idxala son hədd meyillikdir. Ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi ölkənin zəruri xərclərindən çoxdursa ( $C + I + G$ ), onda ölkə  $X_n$  qədər ixrac etmiş olur. Əgər ölkədə istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi ölkənin zəruri xərclərindən azdırsa ( $C + I + G$ ), onda ölkə  $X_n$  qədər idxal etmiş olur.

$$X_n = Y - (C + I + G)$$

Məlum olduğu kimi, dövlətin iqtisadiyyata təsirini müəyyənləşdirməyin vasitələrindən biri də vergi tutumu və büdcə xərclərinin həcmi ilə bağlıdır. Belə ki, qeyd edilənlər necə həyata keçirilməsi özəl sektorun fəaliyyətinə xüsusilə də xərclərinə bilavasitə təsir edir.

Bu araşdırmada əsas hədəflərdən biri multipikativ prosesin məcmu tələbi necə təsir etdiyini aydınlaşdırmaqdır.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, multipikativ effekt prosesi onda başlayır ki, xərclər artır  $\Delta G$  və bu da gəlirləri artırır. Belə hal isə öz növbəsində istehlak (*xərcləri*)  $b * \Delta G$  artırır. Belə proses zəncirvari şəkildə hərəkət edərək aşağıdakı kimi dəyişir.

$$\Delta Y = \Delta G(1 + b^2 + b^3 \dots = \frac{1}{1-b}) \quad [5. \text{ s. } 145-148].$$

Beləliklə də, xərclər multiplikatorunu ədədinə vurmaqla vergi multiplikatoru alınır. Bütün bunları ümumiləşdirərək açıq iqtisadiyyatda vergi multiplikatoru aşağıdakı kimi dəyişəcəkdir.

$$\frac{b}{1 - b(1 - t) + m^l} \quad [4. \text{ s. } 116-120].$$

Beləliklə də, istehlak, xalis ixrac və vergi funksiyasını, eləcə də, ümumi xərclər və vergi multiplikatorunu hesablamaq üçün aşağıdakı informasiya bazasından istifadə edilmişdir.

#### **Cədvəl 4. Azərbaycanada ÜDM-in, son istehlak, xalis ixrac və vergilərin həcmi**

Göstəricilər	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ÜDM ( <i>mln.man.</i> )	8 530,2	12 522,5	18746,2	28360,5	40137,2	35601,5	41574,72
Neft fonduna daxil olmalar ( <i>mln. man.</i> )	323,00	568	930	1 675	11 864	8,987	13123
Neft fondundan dövlət büdcəsinə transfertlər ( <i>mln. man.</i> )	130	150	585	585	3800	4915	5915
Son istehlak xərcləri ( <i>mln. man.</i> )	4 697,7	5 532,6	6 873,1	9 374,6	13 286,2	15 048,9	22 241,20
Dövlət büdcəsinin gəlirləri ( <i>mln. man.</i> )	1509,5	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9	11403

Mənbə: <http://www.azstat.org/>; <http://www.oilfund.az/>; <http://www.maliyye.gov.az/>

Məlum olduğu kimi, istənilən hesablaşma həyata keçirmək üçün, ilk növbədə, göstəricilərin reallığı düzgün əks etdirməsi olduqca vacib məsələdir. Bunun üçün Cədvəl (4)-in göstəriciləri yenidən emal olunmuşdur. Belə ki, ÜDM-dən Neft Fonduna daxil olan vəsaitlər çıxılmış və Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transferlər əlavə olunmuş və ÜDM-nin deflyatoruna vurularaq bütün göstəricilər baza (*baza ili 2004-ci il götürülmüşdür*) ilinə gətirilmişdir. Son istehlak xərcləri və vergilər isə istehlak qiymətləri indeksinə vurularaq baza ilinə gətirilmiş və Cədvəl 5-də aşağıdakı kimi verilmişdir.

### Cədvəl 5. Azərbaycanda ÜDM-in, son istehlak, xalis ixrac və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin həcmi real qiymətlərlə ifadədə

Göstəricilər	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ÜDM, real qiymətlərlə ( <i>mln. man.</i> )	8337	14053	23778	42639	64089	51158	62063
Son istehlak xərcləri, real qiymətlərlə ( <i>mln. man.</i> )	4698	6064	8158	12986	22232	25559	39928
Dövlət büdcəsinin gəlirləri, real qiymətlərlə ( <i>mln.man.</i> )	1510	2252	4592	8320	18009	17538	20471
Xalis ixrac, manatla ( <i>mln. man.</i> )	98	141	1172	410	55797	11709	21266

Mənbə: Cədvəl müəllifin hesablamalarına əsaslanır.

Cədvəl məlumatları E-views (*Econometric Views*) proqramından regressiya tənliyini E-views (*Econometric Views*) sisteminin vasitəsi ilə qiymətləndirsək, qiymətləndirmənin nəticəsi aşağıdakı kimi olar.

İlkin olaraq istehlak funksiyası hesablanmış və aşağıdakı kimi alınmışdır.

$$C = -1672 + 0,49*Y$$

$$(5333) \quad (0,1226)$$

$$R=0,76 \quad DW=0,9$$

Göründüyü kimi, 2004-2010-cu illərdə Azərbaycanda istehlaka son hədd meyillilik 0,49 alınmış və onun standart səhvi (0,1226) özündən 4 dəfə kiçikdir. Əgər biz student paylamasında  $t_{fakt} < t_{kriitik}$  ilə müqayisə etsək görərik ki,  $t_4 < t_{1,5}$  kimidir. Bu isə o deməkdir ki, istehlaka son hədd meyillilik 95% reallığı əks etdirir. Yəni 2004-2010-cu illərdə əhali gəlirlərinin 49%-ni istehlaklarına xərcləmişlər. Əgər xərclər multiplikatorunu hesablasaq o, aşağıdakı kimi olacaqdır. Tənliyin digər elementi



olan avtonom istehlak (-1672) üzrə adekvatlıq göstəriciləri modeldə bir az qeyri-əlvərişli alındığı üçün xüsusi şərh etmirik. Alınmış göstəricilər əsasında xərclər multiplikatorunu hesablasaq onda bu göstərici aşağıdakı kimi alınacaqdır:

$$\frac{1}{1-b} = \frac{1}{1-0,49} = 1,96$$

Bu isə onu göstərir ki, 2004-2010-cu illərdə qapalı iqtisadiyyat şəraitində 1 manat 1,96 multiplikativ effekt yarada bilər.

İndi isə vergi funksiyasını qursaq, onda vergi funksiyası aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$\begin{aligned} T &= 496,6 + 0,26*Y \\ &(1048) \quad (0,0867) \\ R &= 0,64 \quad DW = 0,9 \end{aligned}$$

2004-2010-cu illərdə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin yığımına son hədd meyillilik 0,26 alınmış və onun standart səhvi isə özündən 3 dəfə kiçikdir ki, bu da modelin bu kəmiyyət adekvatlığına dəlalət edir. Digər tərəfdən tənliyin Probabilitysi (*Probability - həqiqətə yaxınlıq*) isə 0,029 alınmışdır. Bu isə onu göstərir ki, 71% reallığı həqiqətə yaxındır, 29% isə nəzərə alınmayan digər amillər vardır.

Xalis ixrac funksiyası isə aşağıdakı kimi alınmışdır.

$$\begin{aligned} N_x &= -6565 + 0,537*Y \\ &(1048) \quad (0,0867) \\ R &= 0,97 \quad DW = 1,6 \end{aligned}$$

Xalis ixrac funksiyasında həm avtonom xalis ixrac həm də ixraca son hədd meyillilik əmsallarının həm standart səhvləri və də həqiqətə yaxınlıq ehtimalları kifayət qədər yüksəkdir. Belə ki, determinasiya əmsalının 0,97 alınması və dəqiqləşdirilmiş determinasiya əmsalının isə 0,969 alınması onu göstərir ki, model mövcud şərtlər daxilində adekvatdır və 97% reallığa yaxındır. Hesablanan modellər əsasında vergi multiplikatorunu hesablasaq o aşağıdakı kimi olacaqdır.

$$\frac{b}{1-b(1-t)+m^l} = 0,42$$

Beləliklə də, araşdırmalar göstərir ki, 2004-2010-cu illərdə ölkə iqtisadiyyatında təhlili olunan dövrdə 1 manat vergi multiplikatoru vasitəsilə 0,42 manat multiplikativ effekt yaranmışdır.

## 5. Nəticə

Ölkə iqtisadiyyatının idarəedilməsində vergi siyasətindən səmərəli istifadə edilməsi hər bir dövlətin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Bunun

üçün də inflyasiya prosesinin genişləndiyi bir şəraitdə vergi siyasətindən daha aktiv bəhrələnməli, dinamik inkişaf dövründə isə vergi siyasəti məcmu xərclərin genişlənməsinə stimula verməlidir. Bu baxımdan vergi siyasətinin məcmu xərclərə təsirini müəyyənləşdirmək məqsədilə, Keyns tipli modellər qurulmuşdur. Bunların əsası kimi xərclərin multiplikativ effekti hesablanmış və məcmu tələbin genişlənməsinə təsiri göstərilmişdir. Həmçinin, vergi funksiyası qurulmuş və onun təsirləri izah olunmuşdur.

Bunlarla yanaşı, müasir makroiqtisadi yanaşmalarla məşğul olan istər xarici, istərsə də yerli iqtisadçı-alimlərin vergilərin məcmu tələbə təsiri ilə bağlı tədqiqatları ilə tanış olduqda birmənalı şəkildə aydın qeyd olunur ki, vergilərin artırılması məcmu tələbə mənfi, azaldılması isə müsbət təsir edir. Burada aparıcı element məcmu xərclər həlqəsidir. Məlum olduğu kimi hər bir dəyişkənliyin, eyni zamanda, vergilərin dəyişməsinin də iki tərəfi (*müsbət və mənfi*) vardır. Vergi dərəcələrinin məcmu tələbə təsirini reallıqda olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirərək mənfi və müsbət təsirlərini qeyd edirik. Eyni zamanda, konkret şəraitdən asılı olaraq vergilərin artırılması məcmu tələbi artırır və əksinə vergilərin azaldılması vergiləri azalda bilər.

### Ədəbiyyat siyahısı:

1. Введение в макроэкономику: М.Е.Дорошенко; М.: 2000,
2. Экономиксін əsasları; N.Qəfəri Menkyu. 2004.
3. Erdal Ünsal, Makro İktisat, Ankara-2011.
4. Макро-экономика: Агапова Т.А., Серегина С.Ф., Москва, “Дело и Сервис”, 2001.
5. Qorxmaz İmanov, Yadulla Həsənli. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Makroiqtisadi təhlil, monoqrafiya. Bakı: Elm, 2001.
6. A.Musayev, A.Qəhrəmanov. Ekonometrikaya giriş: dərs vəsaiti. Azərbaycan Universiteti. Bakı: Çarşıoğlu, 2011, 176 s.
7. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı: 2001.
8. <http://www.azstat.org/>;
9. <http://www.oilfund.az/>;
10. <http://www.maliyye.gov.az/>

**Кулиев Шовги Бахлул оглы**  
доктор философии по экономике,  
Фонд страхования вкладов Азербайджана

## **Изучение влияния налогов на совокупный спрос и совокупное предложение**

### **Аннотация**

*Цель исследования* - изучение влияния налогов на совокупный спрос и совокупное предложение на макроэкономическом уровне.

*Методология исследования* - системный подход, эконометрический анализ.

*Результаты исследования* - изучение влияния налогов на совокупный спрос и совокупное предложение графическим способом, а также построение функций потребления и чистого экспорта, вычисление налогового мультипликатора и изучение его влияния на экономику страны.

*Ограничения исследования* - требуется более глубокое научное исследование.

*Практическая значимость исследования* - возможность использования как научно-аналитического источника для изучения влияния налогов на общее экономическое развитие.

*Оригинальность и научная новизна исследования* - построение функций потребления, чистого экспорта и налоговой функции; вычисление налоговых мультипликаторов и практически значимых показателей расходов.

**Ключевые слова:** *совокупный спрос и совокупное предложение, функция потребления, функция чистого экспорта, налоговая функция, налоговый мультипликатор.*

## Guliyev Shovgi Bahlul oğlu

Ph.D. of economy, Deposit Insurance Fund of Azerbaijan Republic

### Research of the effect of taxes on aggregate demand and aggregate supply

#### Abstract

*Purpose* – research of the effect of taxes on aggregate demand and aggregate supply on macroeconomic level.

*Design/methodology* – systematic approach, econometric analysis.

*Findings* – researching the effect of taxes on aggregate demand and aggregate supply through graphical method, construction of the functions of consumption and net exports, calculation of the tax multiplier and studying of its effects on economy of the country

*Research limitations* – require more profound research.

*Practical implications* – from the perspective of researching the effect of taxes on economic development in general, ability to be used as scientific and analytical source.

*Originality/value* – construction of consumption, net exports and tax functions; calculation of expenses, budget and tax multipliers, obtaining of practically significant indicators.

**Keywords:** *aggregate demand and aggregate supply, consumption function, net export function, tax function, tax multiplier.*

**JEL Classification Codes:** E62, H2, C13, C15.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 27.04.2012.

Təkrar işlənməyə göndərilmişdir: 17.05.2012.

Çapa qəbul olunmuşdur: 22.06.2012.